

Тимошенко В.І.

Національна академія внутрішніх справ

ОСОБИСТІТЬ КОРУПЦІОНЕРА У ПРАВОВОМУ ВИМІРІ

Надається правова характеристика корупціонера, визначаються чинники, що зумовлюють деформацію індивідуальної правосвідомості та формують установки на протиправну корупційну поведінку або сприяють їх реалізації, позначаються можливості запобігання такій поведінці. Серед об'єктивних, зовнішніх детермінант, які негативно впливають на правосвідомість та призводять до корупційної поведінки, можна виділити економічні, політичні фактори, недосконале законодавство, прогалини у праві, порушення в процесі реалізації права та ін. Стверджується, що суб'єктивні детермінанти правосвідомості та правової поведінки визначаються біологічними та психофізичними особливостями кожного індивіда. Особистості корупціонера притаманний досить широкий спектр негативних психологічних аспектів: користолюбство, жадібність; нехтування моральних норм; психопатія, нарцисизм, екстраверсія, зовнішня мотивація та низький рівень задоволеності життям, завищена самооцінка. У результаті має місце свідоме культивування аморальних колізій та ігнорування негативних наслідків своєї поведінки для інших осіб, дискредитація діяльності державних органів, ігнорування принципів соціальної справедливості. Відповідно корупційні злочини вчиняють особи з глибоким спотворенням моральності та моралі, що відрізняються стійкою корисливою спрямованістю та негативним ставленням до кримінально-правових заборон на вчинення таких злочинів. Кримінально-правова характеристика корупційних злочинів свідчить, що скоюють їх осудні фізичні особи, які досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність. Істотним мотиватором корупційної поведінки є жадібність, яку можна побороти лише страхом. Отже, корупційна поведінка є результатом складної взаємодії соціальних і біологічних факторів, дія яких корегується конкретними відносинами, в які особа потрапляє. Найголовніше у боротьбі з корупцією – невідворотність покарання. Зменшити прояви корупції в суспільстві можна шляхом формування принципово іншої системи цінностей на основі високого рівня правосвідомості, контролю за законотворчою, виконавчою діяльністю органів влади, невідворотності покарання корупціонерів. Це можливо лише в тому разі, якщо влада дійсно прагне мінімізувати корупцію.

Ключові слова: корупція, право, свобода, злочин, правосвідомість, хабар, покарання.

Постановка проблеми. Корупція нині є однією з нагальних соціальних, економічних, політичних та психологічних проблем у всьому світі. Це одна з найбільших перешкод у реалізації прав і свобод людини і громадянина, що перешкоджає розвитку ефективної системи державного управління, тягне за собою ряд наслідків, у тому числі зростання майнової нерівності та бідність значної частини населення, соціальну напругу, яка шкодить національній економіці, загрожує політичній стабільності в країні. Особливо небезпечна корупція під час війни, – вона підриває довіру західних партнерів до України та може призвести до зменшення, або навіть припинення допомоги нашій країні, у тому числі військової допомоги.

В юридичній науці зазвичай розглядають феномен корупції як суспільно-небезпечну протиправну поведінку, що характеризується підкупом-продажністю посадових осіб за корисливого викорис-

тання ними своїх службових повноважень. Тобто це різновид правопорушення, злочин чиновників проти держави. Ч. 1, ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» визначає, що корупція – це використання особою, яка є суб'єктом корупційного правопорушення, «наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей» [1]. На жаль, корупція стала системою відносин, яка пронизує як усі владні, управлінські структури, так і суспільство.

Пояснити корупцію неможливо без дослідження особистості правопорушника, що вчиняє корупційний злочин. Такі знання мають істотну теоретичну та практичну значимість, оскільки без визначення специфічних особливостей особистості корупціонера, встановлення механізмів їх формування навряд чи можна ефективно попереджати і припиняти протиправні корупційні діяння, організувати боротьбу як із окремими видами правопорушень, так і попереджати злочинність загалом.

Терміном «особистість» зазвичай позначають індивіда як члена суспільства, узагальнюючи при цьому поєднані в ньому риси, значимі для соціуму. Як відомо, особистість характеризує сукупність набутих звичок, психічний настрій, темперамент, досвід спілкування у соціумі. Тобто це набір психофізичних особливостей людини, що визначають повсякденну поведінку та зв'язок із суспільством і природою.

Під особистістю злочинця треба розуміти соціальну особу, яка вчинила протиправне діяння (злочин). При вивченні особи злочинця кримінологи ставлять за мету розкриття закономірностей злочинної поведінки, детермінації злочинності. Тут і виникає важливе для кримінології завдання: досліджувати фактори, які на індивідуальному рівні формують установки на протиправну поведінку або сприяють їх реалізації. Вказана проблема важлива і для теорії держави і права. Щоб визначити, настільки деформується правосвідомість людини, яка стає корупціонером, необхідно дослідити всі об'єктивні та суб'єктивні фактори, що впливають на особистість.

В Україні корупція зачепила всі сфери суспільного життя, стала основною перешкодою для політичного, економічного та духовного відродження, вона являє реальну загрозу правам і свободам кожної людини, її безпеці, а тому з корупцією треба боротись. Отже, тема статті є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на суспільну значимість, соціальні витрати на нейтралізацію наслідків корупції, особистість корупціонера є досить рідкісною темою наукових досліджень. Зокрема, практично не існує сучасних психологічних теорій, які пояснюють корупційну поведінку [2]. Лише деякі дослідники аналізували корупцію на індивідуальному рівні (мікрорівні). Так, Тан Х., Лю Л., Чжен В. і Хуан Ч. розглядаючи окремі риси корупціонерів, наголошували, що підвищення моральності може перешкоджати корупційним намірам [3]. Лопес-Лопес У., Бокарехо М. А. Р., Перальта Д. Р., Марін К. П.

і Малле Е. довели, що толерантність до корупції переважно є результатом засобів, що використовуються для отримання вигоди, і що вона не залежить безпосередньо від особистості та статусу людини, причин її поведінки [4]. Дікель П. і Грефф П. показали, що саме очікувана вигода та низькі витрати відіграють вирішальну роль у процесі прийняття рішення порушити закон та брати участь у корупційних діях [5]. Зв'язок між корупцією і психічним здоров'ям дослідили Шарма С., Сингхал С., і Тарп Ф., які знайшли переконливі докази того, що корупція пов'язана зі збільшенням психічного стресу [6]. Нейронну основу корупції розглянули Ху Я., Ху Ч., Деррінгтон Е., Коргнет Б., Цюй Ч. і Дреер Ж.К., які встановили, як саме владні особи приймають рішення отримати хабар або відмовитись від нього [7]. Позитивну кореляцію між корупційними наслідками та такими показниками, як добродійність, добросовісність і відкритість, віднайшли Модесто Ж. Г., Перейра К. і Карвалью Р. [8]. Однак особистість корупціонера у правовому вимірі ще не досліджувалась. При цьому саме на рівні індивідуальної правосвідомості формуються установки, які впливають на рішення особи вчинити корупційні дії, що й зумовлює звернення автора до цієї проблеми.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження чинників, які зумовлюють деформацію правосвідомості, на індивідуальному рівні формують установки на протиправну корупційну поведінку або сприяють їх реалізації, та визначення можливостей запобігання такій поведінці.

Методологічною основою статті є діалектичний, феноменологічний та синергетичний підходи, а також система філософсько-світоглядних, загальнонаукових та спеціально-наукових методів, зокрема: формально-логічний, системний, структурно-функціональний, порівняння.

Виклад основного матеріалу. Під особистістю корупційного злочинця в кримінології розуміють набір якостей, особливо значимих у соціумі та набутих під час перебування на займаній посаді (під впливом службового положення), а також використання їх для досягнення корисливих, особистих цілей протиправним шляхом. Особистість корупціонера значно відрізняється як від особистості законотворчої особи, так і від особистості інших правопорушників. Можна виділити загальні ознаки корупціонерів: з точки зору демографічних характеристик – серед корупціонерів переважають особи чоловічої статі віком від 30 років, що мають високий освітній рівень;

низький показник осіб, раніше засуджених, у тому числі тих, у кого судимість знята або погашена. Кримінально-правова характеристика корупційних злочинів свідчить, що скоюють їх осудні фізичні особи, які досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність.

Серед об'єктивних, зовнішніх детермінант, які негативно впливають на індивідуальну правосвідомість та провокують корупційну поведінку, виділяють економічні, політичні фактори, недосконале законодавство, прогалини у праві та ін. Істотним фактором є російсько-українська війна, збереження режиму воєнного стану протягом тривалого часу та пов'язані з цим істотні обмеження основних прав і свобод людини і громадянина, загроза індивідуальній безпеці та неможливість реалізувати законним шляхом свої законні інтереси.

Суб'єктивні детермінанти індивідуальної правосвідомості та правової поведінки визначаються біологічними та психофізичними особливостями кожного індивіда. Особистості корупціонера притаманний досить широкий спектр негативних психологічних аспектів: психопатія, низький самоконтроль та складний темперамент, нарцисизм, макіавелізм, екстраверсія; користолобство, жадібність; нехтування моральних норм, свідоме культивування аморальних колізій та ігнорування негативних наслідків своєї поведінки для інших осіб; дискредитація діяльності державних органів; деформація правової свідомості, ігнорування принципів соціальної справедливості, конформізм тощо [9]. Спостерігаючи за поведінкою свого оточення, людина починає діяти як всі. Якщо найближче оточення сприймається як вкрай корумповане, тенденція до здійснення такої ж поведінки різко зростає. Це стосується як державних службовців, так і приватних осіб [10]. Віра в справедливість сприяє зниженню сприйняття корупції, що може призвести до відмови від намірів здійснювати корупційні дії.

Між корупцією та правосвідомістю і правовою поведінкою існує прямо пропорційна залежність: чим більше безкарних проявів корупції, тим більше підстав у людей, які це спостерігають, бути законслухняними та демонструвати високий рівень правосвідомості. Порушення прав і свобод людини нерідко є наслідком саме діяльності корупціонерів. Людина, яка стикається з несправедливістю, відчуває гнів, образу або навіть безпорадність, у неї виникає прагнення покарати кривдника та відновити справедливість у будь-який спосіб, навіть незаконний.

За словами М. В. Кікалішвілі, «корупційна поведінка обумовлюється впливом на психіку

соціуму – як мікро– так і макросередовища, умовами соціалізації особистості – засвоєнням соціальних норм у процесі навчання і виховання та індивідуально-психологічними властивостями» [11, с. 328]. Останнє є особливо важливим, оскільки охоплює комплекс різних факторів: порушення емпатії – люди не намагаються поставити себе на місце іншого або зрозуміти, як їхні дії можуть зашкодити благополуччю іншої людини; егоцентризм – люди віддають перевагу своїм потребам над потребами інших; маніпуляція – люди обманним шляхом впливають на сприйняття інших людей; право та інтереси – люди вважають, що вони заслуговують на успіх або задоволення своїх потреб більше, ніж інші, заслуговують на особливе ставлення до себе; схильність перекладати провину на інших – люди прагнуть уникнути відповідальності за свої дії [12].

Корупціонерам властивий синдром кругової поруки, протекціонізм, психологія споживання, яка найчастіше превалює над усім іншим. При цьому ними виробляється певний тип психологічного захисту: прикриття одержання незаконних доходів інтересами справи, службовим обов'язком, турботою про людей тощо.

Корупцію можна розглядати як форму пристосування людини до навколишнього середовища. Орієнтуючись на стандарти життя сучасного розвиненого суспільства, людина нерідко не докладає зусиль щоб відповідати вимогам такого суспільства. Кожен хоче жити гідно, але не в кожного є для цього законні можливості. За прогресивної економіки виживають люди, які їй більше відповідають. Набувши схильність утримуватися від злочинів, підлості, нахабства, людина тим самим позбувається засобів виживання за умов браку ресурсів та аморального оточення. Це природний відбір в дії. Якщо людині довелося жити за умов стандартів економіки, які прийшли ззовні, швидше за все, вона буде користуватися новими можливостями за старими правилами (думати, як простіше вкрасти за нових умов). Відсутність корупції – це і є новий стандарт нової економіки нового суспільства [13].

Істотним мотиватором корупційної поведінки є жадібність – прагнення до користолобства щодо цінних результатів, бажання отримати більше того, що людині потрібно: більшого доходу, більшого майна, більшого впливу, більшої влади, більшої кількості привілеїв, більшої кількості чогось доброго для себе [14]. Зазвичай наслідком є шкода іншим людям, тобто негативні соціальні наслідки, а способом досягнення такого результату – корупційні дії.

Однією з найбільш поширених і небезпечних форм прояву корупції є хабарництво. Одержання хабаря є злочином у сфері службової діяльності, а його суб'єктом може бути лише службова особа. Особливо корисливі корупціонери зазвичай сприймають хабарництво як спосіб життя, поєднуючи його із участю в «тіньовій» підприємницькій діяльності чи скоєнням інших корисливих злочинів. Таким особам притаманне переконання у всездозволеності та допустимості використання будь-яких засобів для забезпечення особистого благополуччя, що надає їхній поведінці цілеспрямованого, сталого характеру, значно підвищуючи тим самим суспільну небезпеку. Як правило корупціонер здатний підлаштуватись під будь-яку ситуацію (такі особи лише бояться бути викритими у вчиненні правопорушення та покараними, однак, за сприятливої ситуації, готові до будь-яких протиправних діянь). Є й вимушені корупціонери, які вчиняють корупційні дії лише тому, що не можуть реалізувати свої права та законні інтереси у законний спосіб, зважаючи на корупційні діяння інших осіб.

Щодо мотивації учасників, у науковій літературі обґрунтовано думку, що зовнішня мотивація сприяє корупційній поведінці, тоді як за більш високого рівня внутрішньої мотивації відбувається зворотне [15]. Боротьба мотивів – не рідкість серед суб'єктів корупційних злочинів, а деякі з них діють всупереч власним переконанням. Це, зокрема, особи, залучені до корупційної діяльності шляхом погроз або створення перешкод для досягнення мети. Примус до здійснення бажаних для корупціонера діянь нерідко відбувається з використанням сильного психічного впливу, шантажу, що змушує службовця між ганьбою та пропонованими благами обирати останнє. Корисливий мотив у вимушеного корупціонера відсутній. До скоєння злочину його спонукає усвідомлення можливих неприємностей, незручностей, покарань, яких він може зазнати у разі невиконання вимоги корупціонера.

Одним із факторів, що сприяють корупції, є недостатньо ефективна діяльність правоохоронних органів у здійсненні боротьби з правопорушеннями, що мають широкий суспільний резонанс. Сюди ж доречним буде віднести також аномію, недосконалість або недовірність законодавства, що регламентує відповідальність за окремі злочини, що становлять підвищену суспільну небезпеку. Корупція дискредитує право і водночас детермінує злочинність, знищує всіх, хто стоїть у неї на шляху, а причиною цього є неді-

євність державних органів та слабка громадянська активність суспільства. Останнє обумовлене, як правило, репресивними законами, що обмежують свободу слова та наявність власної критичної позиції щодо правлячої еліти. Закон для корупціонерів стає інструментом та засобом наживи, оскільки корупція процвітає не інакше, як унаслідок порушення закону, який фактично робить неможливою ефективну боротьбу з цим явищем.

Висновки. Особистість корупціонера можна розглядати як сукупність властивостей, притаманних людині, що вчиняє або вчинила корупційний злочин. Під правовою характеристикою особи корупціонера слід розуміти ряд переважно негативних ознак, що поступово склалися та сприяють скоєнню злочинів корупційної спрямованості.

Детермінантами корупційної поведінки є наступні характеристики: особистісні, що демонструють ставлення до інших людей (жадібний, аморальний, цинічний, егоїстичний, безвідповідальний); поведінкові (агресивний, малокультурний, нетактовний, лицемірний, енергійний, комунікабельний).

Для морально-психологічної характеристики корупціонерів визначальним є негативне ставлення цих осіб до інтересів інших людей, гіпертрофованій пріоритет особистих потреб (зазвичай корисливих), прагнення до незаконного збагачення, реалізації своїх корисливих цілей будь-яким протиправним шляхом, у тому числі з використанням свого посадового становища. Найчастіше зовсім не матеріальні труднощі, а саме низький моральний рівень і нігілістичне ставлення до закону призводять таких осіб до корупції.

Між корупцією та правосвідомістю і правовою поведінкою існує прямо пропорційна залежність: чим більше безкарних проявів корупції, тим менше підстав у людей, які це спостерігають, бути законослухняними та демонструвати високий рівень правосвідомості. Порушення прав і свобод людини нерідко є наслідком саме діяльності корупціонерів, правосвідомість яких деформована.

У подоланні правового нігілізму особливу роль відіграє формування основ правової культури, у тому числі у сфері антикорупційного законодавства. Не лише караючий закон, а й моральний вибір охороняє владу та суспільство від корупції. Протидія корупції має бути не лише пасивною – не приймаю і не беру участь у корупційних діяннях, а й активною – борюся з будь-якими проявами корупції в суспільстві та державі.

Широке поширення корупції зумовлене як традиційним переважанням інтересів провладних осіб над інтересами приватних осіб та суспільних структур, так і домінуючими у суспільній свідомості ціннісними установками, що розглядають вчинення корупційних дій як звичайний, «нормальний» вид поведінки.

Можна стверджувати, що корупційна поведінка є результатом складної взаємодії соціальних, біологічних і психологічних факторів, дія яких корегується конкретними відносинами, в які особа потрапляє.

Антикорупційна політика залишиться декларацією про наміри, якщо не зважатиме на феномен правової свідомості суб'єктів законодавчих, виконавчих, судових органів влади, а також рівень правосвідомості окремих соціальних груп та індивідуумів.

Корупційні злочини вчиняються майже завжди заради наживи, а корупціонер майже завжди має

корисливий мотив. Безкарність у поєднанні з людською жадібністю є головним фактором корупції. Психічний склад особистості корупціонера зазвичай такий, що потребує крайніх, дуже жорстких засобів протидії. Як відомо, скільки людині не давай, їй мало. Жадібність можна побороти лише страхом. Перше і найголовніше у боротьбі з корупцією – невідворотність покарання. Зменшити прояви корупції в суспільстві можна також шляхом формувавши принципово іншої системи цінностей на основі правової культури, контролю за законотворчою, виконавчою діяльністю органів влади, обговорення актуальних питань, пов'язаних із причинами, умовами, масштабами, соціальними наслідками корупційної поведінки. Це можливо лише в тому разі, якщо влада дійсно прагне мінімізувати корупцію, забезпечена рівність усіх перед законом і застосування законодавства, у тому числі кримінального, є своєчасним.

Список літератури:

1. Про запобігання корупції. Закон України № 1700-VII від 14.10. 2014 р.: станом на 19.10.2023. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
2. Julián M., Bonavia T. Aproximaciones Psicosociales a la Corrupción: Una Revisión Teórica. *Revista Colombiana de Psicología*. 2017. Vol. 26(2). P. 231–243. <https://doi.org/10.15446/rcp.v26n2.59353>
3. Tan X., Liu L., Zheng W., Huang Z. Effects of social dominance orientation and right-wing authoritarianism on corrupt intention: The role of moral outrage. *International Journal of Psychology*. 2016. Vol. 51(3). P. 213–219. <https://doi.org/10.1002/ijop.12148>
4. López-López W., Bocarejo M., Peralta D., Pineda C., Mullet E. Mapping Colombian citizens' views regarding ordinary corruption: Threat, bribery, and the illicit sharing of confidential information. *Social Indicators Research*. 2017. Vol. 133(1). P. 259–273. <https://doi.org/10.1007/s11205-016-1366-6>
5. Dickel P., Graeff P. Entrepreneurs' propensity for corruption: A vignette-based factorial survey. *Journal of Business Research*. 2018. Vol. 89. P. 77–86. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2018.03.036>
6. Sharma S., Singhal S., Tarpc F. Corruption and mental health: Evidence from Vietnam. *Journal of Economic Behavior & Organization*. 2021, may. Vol. 185. P. 125–137. DOI: 10.1016/j.jebo.2021.02.008
7. Hu Y., Hu Ch., Derrington E., Corgnet B., Qu Ch., Dreher J-C. Neural basis of corruption in power-holders. *eLife*. 2021, mar. Vol. 24, <https://doi.org/10.7554/eLife.63922>
8. Modesto J. G., Pereira K., Carvalho R. Associação entre os cinco grandes fatores da personalidade e a intenção de corrupção. *Atualidades em Psicologia*. 2021. Vol. 35(131). P. 121–137. <https://dx.doi.org/10.15517/ap.v35i131.41818>
9. Julián M., Bonavia T. Psychological variables related to corruption: a systematic review. *Anales de Psicología*. 2020. Vol. 36(2). P. 330–339. <https://dx.doi.org/10.6018/analesps.36.2.389371>
10. Gorsira M., Denkers A., Huisman W. Both sides of the coin: Motives for corruption among public officials and business employees. *Journal of Business Ethics*. 2018. Vol. 151(1). P. 179–194. <https://doi.org/10.1007/s10551-016-3219-2>
11. Кікалішвілі М.В. Соціально-психологічні фактори корупції. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. № 4. С. 324–329. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.54>
12. Kavisha Pillay. The psychology of corruption. 2013, 25 Jun. URL: <https://www.corruptionwatch.org.za/the-psychology-of-corruption/>
13. Julián M., Bonavia T. Psychological variables related to corruption: a systematic review. *Anales de Psicología*. 2020. Vol. 36. № 2 may./sep. <https://dx.doi.org/10.6018/analesps.36.2.389371>
14. Zeelenberg M., Breugelmans S. M. The good, bad and ugly of dispositional greed. *Current Opinion in Psychology*. 2022, august. Vol. 46. 101323. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2022.101323>
15. Agbo A., Iwundu E. Corruption as a propensity: Personality and motivational determinants among Nigerians. *The Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied*. 2016. Vol. 150(4). P. 502–526. <https://doi.org/10.1080/00223980.2015.1107523>

Tymoshenko V.I. THE PERSONALITY OF A CORRUPT OFFICIAL IN THE LEGAL DIMENSION

The legal characterization of a corrupt person is given, the factors that lead to the deformation of individual legal consciousness and form attitudes towards illegal corrupt behavior or contribute to their implementation are determined, and the possibilities of preventing such behavior are indicated. Among the objective, external determinants that negatively affect legal awareness and lead to corrupt behavior, one can single out economic and political factors, imperfect legislation, gaps in the law, violations in the process of law enforcement, etc. It is claimed that the subjective determinants of legal awareness and legal behavior are determined by the biological and psychophysical characteristics of each individual. A fairly wide range of negative psychological aspects is inherent in the personality of a corrupt person: selfishness, greed; neglect of moral norms; psychopathy, narcissism, extraversion, external motivation and low life satisfaction, overestimated self-esteem. As a result, there is a deliberate cultivation of immoral conflicts and ignoring the negative consequences of one's behavior for other people, discrediting the activities of state bodies, and ignoring the principles of social justice. Accordingly, corruption crimes are committed by persons with a deep distortion of morality and morality, who are distinguished by a persistent self-interested orientation and a negative attitude to criminal law prohibitions on committing such crimes. The criminal-legal characteristics of corruption crimes show that they are committed by reprehensible natural persons who have reached the age from which criminal responsibility arises. An essential motivator of corrupt behavior is greed, which can only be overcome by fear. Therefore, corrupt behavior is the result of a complex interaction of social and biological factors, the effect of which is adjusted by the specific relationships in which a person falls. The most important thing in the fight against corruption is the inevitability of punishment. It is possible to reduce the manifestations of corruption in society by forming a fundamentally different system of values based on a high level of legal awareness, control over the law-making and executive activities of authorities, and the inevitability of punishing corrupt persons. This is possible only if the government really wants to minimize corruption.

Key words: *corruption, law, freedom, crime, legal awareness, bribery, punishment.*